

ПОВІДОМЛЕННЯ

П. І. Гарчев (Сімферополь),
В. В. Овод (Сімферополь)

Про створення Кримської Радянської Республіки в 1919 р.

Висвітлюється недемократичний, кулуарний процес створення республіки на території Криму в 1919 р., показано її фіктивний, буферний характер.

Про утворення Кримської Радянської Республіки в 1919 р. досі немає спеціальних досліджень. У працях з історії Криму лише згадуються рішення Кримської обласної партійної конференції про створення республіки, перелічується частина членів її Раднаркому, наводиться опублікована ним Декларація. При цьому причини проголошення республіки не аналізуються. В історико-партійній літературі цієї теми старалися взагалі не торкатися, хоча Кримська республіка створювалася за вказівкою ЦК РКП(б). В енциклопедичному довіднику вміщено невелику статтю про Кримську республіку 1919 р.¹, однак причини її утворення замовчувалися.

У даній статті на основі опублікованих та архівних джерел, у тому числі архівного фонду Л. Б. Каменева², висвітлюється недемократичний, кулуарний процес створення республіки на території Криму в 1919 р., показано її фіктивний, буферний характер.

Питання про створення Кримської Радянської Республіки виникло у квітні 1919 р. у зв'язку із вступом Червоної Армії в Крим і загрозою через це війни з Антантою. Відповідно до конвенції про відторгнення від Росії південних областей, прийнятої урядами Франції та Англії ще 10 грудня 1917 р. і підтвердженої 13 листопада 1918 р.³, французькі збройні сили займали південь України і Крим, англійські — східне узбережжя Чорного моря від Батумі до Новоросійська. До весни 1919 р. тільки французька ескадра на Чорному морі налічувала 70 бойових кораблів⁴. На вимогу Антанти, уряди Італії та Греції також направили бойові кораблі й піхоту в порти півдня України і Криму. Чисельність антантівських військ у Севастополі досягала 10 тис.

Командуючий антантівськими збройними силами в Криму французький полковник Труссон вжив усіх заходів для утримання півострова. Було посилено укріплення на кримських перешийках, висаджено у повітря Сивашський і Чонгарський мости, що з'єднували їх з материком. Наприкінці березня там зосереджувалися війська Кримсько-Азовської армії білих, якими командував генерал А. А. Боровський. Бойові кораблі Антанти були направлені для охорони її флангів і обстрілу частин Червоної Армії з боку Каркініцької затоки й Азовського моря. В статті «Про безпеку Криму» в «Ялтинском голосе» відзначалося: «На північному кордоні Криму наше становище — абсолютно усталене. Мається достатньо сил для даного моменту і на Перекопі, і на Сиваші, і на Арабатській стрілці. Тим більше, що головні сили біль-

¹ Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопед. довідник.— К., 1987.— С. 294—295.

² ЦДАЖР у Москві, ф. Р—1243, оп. 1, спр. 1—4.

³ Ллойд Джордж. Военные мемуары.— М., 1938.— Т. 5.— С. 93—95; История дипломатии.— М.; Л., 1945.— Т. 2.— С. 394.

⁴ Кашен М. Замыслы французских империалистов против СССР.— М., 1936.— С. 225—226.

шовиків відтягнені у бік Одеського фронту... Союзники твердо вирішили сприяти захисту Криму не лише з боку моря, а і на суші»⁵.

Однак в ніч на 4 квітня 1919 р. 2-га бригада Задніпровської дивізії Української Червоної Армії (начальник дивізії П. Ю. Дибенко), сформована в основному з українських партизанів Північної Таврії, перейшла у наступ на Перекопі і після впертого бою до 16 години оволоділа ним. Полковник Труссон, генерал А. А. Боровський і глава Кримського крайового уряду Соломон Крим, які прибули на фронт зранку, не змогли зламати хід бою і радянські війська «на плечах противника» вступили у м. Армянський Базар⁶. При підтримці кримських партизанів і підпільників кілька полків 1-ї Задніпровської дивізії Червоної Армії протягом тижня зайняли Джанкой, Бахчисарай, Євпаторію, Сімферополь. На їх бік перейшла бригада німців-колоністів (700 чол.). 12 квітня 3-й Таврійський полк підійшов до Севастополя і, незважаючи на ураганний вогонь всієї союзної ескадри, зайняв позиції на підступах до міста, біля Інкермана⁷.

Командуючий антантівськими військами в Севастополі французький полковник Труссон під час таємних переговорів у Севастополі з представником атамана війська Донського полковником Власовим 12 квітня 1919 р. повідомив: «Севастополь я вважаю за необхідне обороняти до останнього..., а тому я зажадав від свого уряду все необхідне для оборони... На цей час війська прибувають щодня, особливо багато греків і чорних. Вже маємо: 2 полки греків, 1 бригаду французів (170, 175 полки) і до 7 тис. чорних (сенегальські стрільці) — всього до 22 тис. чол. Флот: грецький — броненосець «Лемнос», крейсер «Аверов» і 2 міноносці, англійський броненосець «Мальборо», крейсер «Каліпсо» і 3 міноносці; французький — 4 броненосці і 5 міноносців; італійський — 1 міноносець; а всього 6 броненосців, 2 крейсери і 11 міноносців, крім того, французьке госпітальне судно і до 15 транспортів»⁸.

Спроби сходу оволодіти Севастополем силами 3-го і 4-го полків Задніпровської дивізії не вдалися. У відповідь на пропозицію радянського командування здати місто полковник Труссон заявив, що «місто він не звільнить без розпорядження свого вищого командування і буде захищатися всіма засобами, що є в його розпорядженні, оскільки Севастополь вважають ключем до Чорного моря». Всі бойові кораблі Антанти відкривали ураганний вогонь по частинах Червоної Армії, що наступала⁹. Червоноармійцям вдалося захопити Малахов курган, але 19 квітня в штиковому бою французькі солдати відбили цю важливу укріплену позицію поблизу Севастопольського залізничного вокзалу. Повідомляючи про це, агентство Рейтер відзначило, що «радянські війська зазнали тяжких втрат»¹⁰.

Одержуючи інформацію про опір Антанти у Севастополі і перемир'я, укладене командуванням радянської групи військ з контр-адміралом Аметом і полковником Труссоном, Раднарком РСФРР наполягав на негайному визволенні Севастополя від інтервентів і захисті Чорноморського флоту. Нарком закордонних справ Г. В. Чичерін телеграфував про доцільність «замість відстрочки боротьби в Севастополі негайно, не даючи французам підготуватися, викинути противника із Севастополя»¹¹.

⁵ Ялтинский голос.— 1919.— 31 марта.

⁶ Там же.— 6 апреля; Борьба за Советскую власть в Крыму: Сб. док.— Симферополь, 1961.— Т. 2.— С. 111.

⁷ Красная звезда. Изд. Ялтинского уездного комиссариата.— 1991.— 22 апр.

⁸ Борьба за Советскую власть в Крыму: Сб. док.— Симферополь, 1961.— Т. 2.— С. 127.

⁹ Там же.— С. 117—129; Центр. держ. арх. Криму, ф. пР—150, оп. 1, спр. 49, арк. 254 (Далі — ЦДАК).

¹⁰ Русский солдат — гражданин во Франции.— Газета отрядного комитета Русских войск во Франции.— Париж.— 1919.— 26 апр.

¹¹ ЦДАК, ф. пР—150, оп. 1, спр. 49, арк. 254—256, 266.

Водночас, щоб уникнути війни з Антантою, ЦК РКП(б) і Раднарком РСФРР, В. І. Ленін вжили заходів для створення буферної Кримської Радянської Республіки та її уряду, від імені яких велися б воєнні дії.

Після перших боїв Червоної Армії з військами Антанти в Севастополі питання про створення Кримської республіки розглядалося на пленумі ЦК РКП(б) 13 квітня і на засіданні Оргбюро ЦК 20 квітня¹². Їх рішення не публікувалися, протоколи цих засідань досі недоступні для дослідників. У ці ж дні йшли жваві переговори між ЦК РКП(б) і керівними партійними й радянськими працівниками на Україні, які опікали Кримський обком партії і відновлювані на півострові ревкоми. Можна припустити, що в принципі було вирішене питання про утворення буферної Кримської республіки. 14 квітня 1919 р. Голова Раднаркому України Х. Г. Раковський телеграфував Г. В. Чичеріну про необхідність утворення Кримської Радянської Республіки у зв'язку з «міжнародним становищем Криму»¹³. 17 квітня командуючий Українським фронтом В. О. Антонов-Овсієнко в телеграмі командуючому 2-ю Українською Радянською армією А. Є. Скачку повідомив: «У Криму створюється свій уряд»¹⁴.

На засіданні Політбюро ЦК РКП(б) 23 квітня 1919 р. третім у порядку денному стояло питання «Крим». В обговоренні й прийнятті рішень з цього питання брали участь присутні на засіданні Ленін, Сталін, Крестинський, Калінін, Смілга і Склянський. У прийнятій постанові відзначалося: «1. Визнати бажаним утворення Кримської Радянської Республіки. 2. Запитати тов. Раковського: чи нема в ЦК КПУ підходящих кадрів для зайняття посади Голови Кримського Раднаркому, зокрема, яка думка ЦК КПУ щодо кандидатури тов. Артема»¹⁵. Причини створення республіки в Криму у постанові Політбюро не вказувалися — вони були засекречені.

Член ЦК РКП(б) Х. Г. Раковський у той час знаходився в Києві, очолював уряд Української Радянської Республіки, відповідав за відновлення радянських і партійних органів у Криму. Добір кандидатур до Кримського Раднаркому було доручено йому і члену Політбюро, Надзвичайному уповноваженому Ради Оборони РСФРР Л. Б. Каменеву, який спеціальним поїздом прибув на Україну. В його «експедиції» були також член ЦК РКП(б), кандидат у члени Оргбюро ЦК М. К. Муранов, секретар Петроградського комітету партії С. С. Зорін, відповідальний секретар Московської Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Софія Бричкіна¹⁶ та інші відповідальні працівники. 24 квітня за підписом Каменева і Муранова була направлена телеграма до Харкова, у ЦК КП(б)У з проханням до Артема і Ворошилова відвідати їх поїзд, який «прибуває рано-вранці, в суботу»¹⁷ (тобто 26 квітня). Очевидно, проїздом у Київ Каменев вирішив проконсультуватися з Артемом (тоді кандидатом в члени ЦК РКП(б) і членом ЦК КП(б)У) про його кандидатуру на посаду глави Кримського уряду. А член ЦК КПУ і нарком внутрішніх справ УСРР Ворошилов — особистий друг Сталіна, був включений до складу «експедиції» Каменева.

Найбільш складним виявилось питання про голову Раднаркому Кримської республіки, оскільки кандидатура Артема відпала. В телеграмі з Києва до Москви (вірогідно, від 26 квітня) Л. Б. Каменев повідомляв: «Бачив представників Криму. Обов'язково прошу повідомити

¹² См.: Известия ЦК КПСС.— 1989.— № 12.— С. 152; Аникеєв В. В. Деяльність ЦК РКП(б) в 1918—1919 роках: Хроніка подій.— М., 1976.— С. 348.

¹³ ЦДАРА, ф. 33988, оп. 1, спр. 110, арк. 16.

¹⁴ Антонов-Овсієнко В. А. Записки о гражданской войне.— М., 1933.— Т. 4.— С. 58.

¹⁵ ЦДАРА, ф. 33987, оп. 2, спр. 56, арк. 4.

¹⁶ ЦДАЖР у Москві, ф. Р—1243, оп. 1, спр. 1, арк. 224.

¹⁷ Там же, арк. 10.

Ваші міркування про Кримський уряд, оскільки повинен бачитися з Дибенком та іншими кримчанами. Раковський з Одеси, виявляється, рекомендував Дибенка головою. Знаходжу, що це неприпустима помилка. Попереднє враження, що значно краще пряме приєднання Криму до Москви і в усякому разі надіслання туди Йоффе прем'єром»¹⁸. (А. А. Йоффе — уродженець Криму, кандидат у члени ЦК РКП(б) у 1918—1919 р.)¹⁹. Слідом за тим у телеграмі Леніну і Сталіну Л. Б. Каменев доповідав: «З Раковським зговорився, що Йоффе тут не потрібний. Він потрібний в Криму, де абсолютно немає людей і глави. Відправте Йоффе скоріше в Крим для організації влади. До нього приєднайте Кристі, взявши його від Луначарського»²⁰.

Того ж дня Л. Б. Каменев поїхав до Катеринослава, де вів переговори з командуючим Українським фронтом В. О. Антоновим-Овсієнком і Ю. П. Гавеном — одним з керівників Кримського обкому партії. В телеграмі від 27 квітня 1919 р. до Москви — Леніну і Сталіну — він повідомив: «Особистим обстеженням, переговорами з Гавеном, Антоновим переконався, що уряд повинен складатися не більш як з 7 чоловік, з них два татарина, Дибенко, Гавен і ще троє місцевих. Уводити більше татар нема ніякої необхідності, та й у них нема хоч трохи підходящих людей. Через хаос взаємовідносин громадянських і військових властей створення влади необхідне у найкоротший строк. Прошу негайно відповісти згодою на викладений план. Завтра вступаємо у Севастополь. Англіїці посилено обстрілюють Керч і тримають суворий контроль на всьому узбережжі. Чекаю на відповідь. Муранов, Ворошилов цілком згодні»²¹.

В. І. Ленін не погодився призначити А. А. Йоффе головою Раднаркому Кримської республіки у зв'язку з тим, що той наважвся на допомогу Х. Г. Раковському в Києві з метою зміцнення централістських сил в українському уряді. В телеграмі від 28 квітня 1919 р. Каменеву, який із своїм поїздом знаходився у Катеринославі, В. І. Ленін вказував: «Йоффе потрібен не в Криму, а в уряді України на посту, який вибере Раковський для роботи проти самостійності, а в Криму підшукаємо іншого, але, звичайно, не Дибенка»²². Того ж дня, 28 квітня 1919 р. під керівництвом В. І. Леніна відбулося засідання Політбюро ЦК РКП(б). На ньому було вирішено направити А. А. Йоффе на Україну як наркома державного контролю і члена Ради Оборони республіки, а також йому доручалося «стежити за Подвійським і стримувати його сепаратистські тенденції». ЦК КП(б)У було запропоновано обговорити «питання про те, за яких умов, коли і в якій формі може бути проведене злиття України з Радянською Росією»²³. Політбюро розглянуло також питання «Склад Кримського уряду», з якого прийняло таке рішення: «На чолі уряду поставити тов. Кристі, потім увести двох мусульман і не більш як двох росіян. З огляду на настійну пропозицію Раковського ввести до складу Кримського уряду Дибенка з призначенням його наркомом воєнних і морських справ, дозволити йому це, але обов'язково пояснити Дибенку, що ЦК погоджується на це на вимогу Раковського і на його відповідальність. Взяти у Дибенка підписку про беззаперечне підпорядкування всім постановам ЦК і вказівкам загального військового командування»²⁴. Цю постанову Л. Б. Каменев, очевидно, одержав уже по дорозі в Крим.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Великая Октябрьская социалистическая революция: Энциклопедия.— М., 1987.— С. 197.

²⁰ ЦДАЖР у Москві, ф. Р—1243, оп. 1, спр. 2, арк. 17; М. П. Кристі (1875—1956 рр.) — активний учасник революційного руху в Криму, в 1919 р. працював у Раднаркомі РСФРР, Наркоматі освіти.

²¹ ЦДАЖР у Москві, ф. Р—1243, оп. 1, спр. 2, арк. 92—94.

²² Ленін В. І. Повне зібр. творів.— Т. 50.— С. 294.

²³ ЦДАРА, ф. 33987, оп. 2, спр. 56, арк. 4—5.

²⁴ Там же, арк. 5.

28—29 квітня 1919 р. у Сімферополі відбулася Кримська обласна партійна конференція, на якій обговорювалося питання про створення Кримської Радянської Республіки. На ній були присутні всього до 30 делегатів від Сімферопольської, Севастопольської, Євпаторійської, Феодосійської та Ялтинської партійних організацій. Донедавна вважалося, що ЦК РКП(б) на цій конференції представляли член ЦК РКП(б) М. К. Муранов і член ЦК КП(б)У, нарком внутрішніх справ України К. Є. Ворошилов²⁵. Однак вони були лише членами «експедиції» Л. Б. Каменева, спеціальний поїзд якого вранці 29 квітня прибув до Сімферополя²⁶.

Першим питанням порядку денного Кримської партійної конференції була доповідь про воєнно-політичне становище Радянської республіки і про національне питання у зв'язку з рішенням ЦК РКП(б) і Ради Народних Комісарів РСФРР про утворення Кримської Радянської Соціалістичної Республіки²⁷. Протоколи цієї поспіхом зібраної й не дуже представницької конференції (всього від 5 міст півострова) не збереглися. Доповідачем, очевидно, був член Політбюро ЦК РКП(б) Л. Б. Каменев. Уперше партійний діяч такого високого рангу відвідав Крим і виступив перед комуністами. Навряд чи він розкрив дійсну причину утворення «самостійної» Кримської республіки. Зміст доповіді розкриває стаття «Причини самостійності Криму», опублікована в «Известиях Ялтинского Военно-Революционного комитета» після від'їзду Каменева з Криму. В ній, зокрема, говорилося: «Причини створення самостійності Кримської республіки тов. Каменев пояснює таким чином. Російська Соціалістична Республіка не має ні в якому разі на меті придушити національні прагнення населення. Єдиною її метою є добровільний і вільний союз окремих областей. Оскільки в Криму, де 40 відсотків населення становлять татари, безперечно існують своєрідні економічні відносини, то ми вирішили надати населенню Криму можливість вільно управлятися, аж до того моменту, коли воно саме знайде за можливе і необхідне об'єднатися з усією Росією. Створення особливого Кримського уряду покаже одноплемінникам татарського населення — туркам, що Радянська влада не має жодних імперіалістичних загарбницьких планів і гарантує інтереси і волю широких трудящих мас. Ми знаємо вже, що найкращі елементи Туреччини вбачають саме у Радянському ладі єдиний спосіб задовільно розв'язати турецьку проблему»²⁸.

Для більшої переконливості тези про «національну своєрідність Криму» в статті говорилося про 40% татарського населення на півострові, хоча за переписом 1917 р., опублікованим у 1918 р. керівником Кримського статистичного бюро М. Є. Бененсоном, татари становили менш як 27%, а росіяни й українці — 49,2%.²⁹ Більше достовірною, на перший погляд, могла вважатися така причина, як необхідність маяка радянського ладу для мусульманських народів, насамперед турок. Однак створена в той же час, у березні 1919 р., перша радянська республіка мусульман — Башкирська — одержала статус автономної, а не самостійної (хоча башкирів налічувалося у 4 рази більше, ніж кримських татар, і вони становили основну масу населення). «Аргументи» Каменева лише маскували справжні причини утворення «самостійної» Кримської Радянської Республіки — як буфера в боротьбі з Антантою.

Обласна партійна конференція в Сімферополі ухвалила рішення ЦК РКП(б) і обговорила питання про склад уряду нової республіки.

²⁵ Очерки истории Крымской областной партийной организации.— Симферополь, 1981.— С. 77.

²⁶ ЦДАЖР у Москві, ф. Р—1243, оп. 1, спр. 2, арк. 17, 40, 93; спр. 4, арк. 122.

²⁷ Надинский П. Н. Очерки по истории Крыма.— Симферополь, 1957.— Ч. 2.— С. 172.

²⁸ Известия Ялтинского Военно-Революционного Комитета.— 1919.— 24 мая.

²⁹ Бененсон М. Е. Экономические очерки Крыма.— Симферополь, 1919.— С. 6.

Дослідники вважають, що він був уже визначений 28—29 квітня. Однак архівні документи, що стали доступними в умовах гласності, говорять про інше. Обговорення цього питання на конференції довелося перервати.

У зв'язку із зростанням революційних настроїв у союзній ескадрі та антантівських військах у Севастополі французьке командування 26 квітня евакуювало сухопутні частини на транспорті. 29-го вивело бойові кораблі на рейд і заявило про припинення воєнних дій. Л. Б. Каменев та інші відповідальні працівники покинули обласну партконференцію і відправилися до Севастополя. На вокзалі їх зустрів загін матросів-комуністів, які працювали у підпіллі. На площі біля Графської пристані відбувся парад частин Червоної Армії, який приймав П. Ю. Дибенко. Депутація від трудящих міста піднесла йому хліб-сіль. Після параду на Куликовому полі пройшов мітинг за участю десятків тисяч жителів Севастополя і навколишніх сіл. Учасники мітингу палко привітали Л. Б. Каменева, П. Ю. Дибенка, С. С. Зоріна і голову Севастопольського ревкому Я. Городецького, які виступили з промовами. Протягом дня по всьому місту відбулися багатолюдні мітинги, присвячені визволенню Севастополя³⁰.

В ніч на 30 квітня «експедиція» Каменева повернулася в Сімферополь, де було заплановано «ряд нарад». На вокзальній площі міста 30 квітня також відбувся мітинг, на якому було прийнято резолюцію про всемірну допомогу пролетаріатові РСФРР у його тяжкій боротьбі. На мітингу виступили Л. Б. Каменев, К. Є. Ворошилов і М. К. Муранов³¹.

1 травня 1919 р. Л. Б. Каменев із своєю «експедицією» знову прибув у визволений Севастополь, брав участь у першотравневому святі, виступив на величезному (60 тис. чол.) мітингу³² і, очевидно, продовжував переговори з місцевими працівниками про склад уряду Кримської республіки. Він одержав термінову телеграму голови Раднаркому України Х. Г. Раковського від 1 травня, в якій говорилося: «Політичні кордони Криму відповідають його географічним кордонам, тобто до перешийка»³³. На грецькому міноносці до Севастополя прибув спеціальний повноважний представник грецького уряду «для офіційних зносин з повноважним представником Радянського уряду», якого прийняв Л. Б. Каменев. На переговорах розглядалися питання про повний нейтралітет Греції, евакуацію її сухопутних військ з Румунського фронту і виведення грецьких воєнних кораблів з Чорного моря. Було вирішено заключити переговори провести 8 травня 1919 р. в Ялті з повноважним представником «Кримської Радянської Соціалістичної Республіки» Народним комісаром у воєнних і морських справах П. Ю. Дибенком³⁴.

Після повернення Л. Б. Каменева до Сімферополя 2 травня там завершилися «наради» щодо складу Раднаркому Криму. В політичному «Зведенні» від 2 травня було названо склад Кримського уряду: «Тимчасово головує — Нарком здоров'я та соц. забезпечення Ульянов, Нарком внутрішніх справ — Гавен, закордонних справ — Меметов; Юстиції — Арабський; Воєн. і мор. — Дибенко; Освіти — Назукін (заст. — Лаура); Раднаргосп, фінансів, шляхів сполучення, поштель — Городецький, Продовольства і торгів — Вульфсон; Землеробства — Ідрисов; Наркомпраця — Полонський, Управляючий справами — Боданинський»³⁵.

³⁰ ЦДАЖР у Москві, ф. Р—1243, оп. 1, спр. 4, арк. 122.

³¹ Там же.

³² Красная звезда. Изд. Ялтинского военного комиссариата.— 1919.— 4 мая; ЦДАЖР у Москві, ф. Р—1243, оп. 1, спр. 4, арк. 122.

³³ ЦДАЖР у Москві, ф. Р—1243, оп. 1, спр. 3, арк. 19.

³⁴ ЦДАРА, ф. 103, оп. 1, спр. 27, арк. 17, 26.

³⁵ ЦДАЖР у Москві, ф. Р—1243, оп. 1, спр. 4, арк. 32.

У телеграмі Сталіну від 3 травня 1919 р. Л. Б. Каменев повідомив, що до Кримського уряду увійшли 4 татарина і перелічив прізвища наркомів. Включення Дибенка до складу уряду він пояснив обіцянкою, яку він дав Х. Г. Раковському, а також тим, що «інакше відносини між армією та її агентами і громадянською владою ще більше погіршали б»³⁶. Наприкінці телеграми він доповів: «Ворошилов увесь час зі мною»³⁶. Наступного дня Сталін відповів: «Ми уже писали Вам, що проти Дибенка не заперечуємо, якщо буде гарантія слухняності. Хто голова Кримського уряду»³⁷.

Дійсно, постійного голову уряду так і не було обрано, незважаючи на довготривалі переговори за участю Л. Б. Каменева. В телеграмі-повіді Сталіну від 4 травня 1919 р. він повідомляв: «Головою Криму тимчасово, через хворобу Гавена — Ульянов. Я говорив з Дибенком досить серйозно і висунув слухняність як першу умову»³⁸.

«Хвороба» Ю. П. Гавена була, на наш погляд, офіційною версією, що приховувала провал переговорів про обрання голови Кримського уряду. Ця «хвороба» не завадила Ю. П. Гавену стати головою президії Кримського обкому партії з 1 травня 1919 р.³⁹ Проти поєднання ним вищих партійної і радянської посад у Кримській республіці різко виступив П. Ю. Дибенко. В першому томі книги «Гражданская война. 1918—1921 г.» розповідалося про повернення в першій декаді травня 1919 р. урядової комісії РСФРР у складі Каменева, Муранова, Зоріна, Свидерського, Ворошилова та інших з Криму, де вона «примирила Дибенка з Гавеном, створивши щось на зразок триумвірату на чолі з Д. І. Ульяновим»⁴⁰.

Д. І. Ульянов був у більшовицькому підпіллі в Євпаторії, після її визволення став членом міського ревкому⁴¹, заступником секретаря Євпаторійського партійного комітету⁴². За рекомендацією Ю. П. Гавена він увійшов до складу Кримського Раднаркому⁴³. В. І. Леніну не була відома доля брата, і після одержання телеграми Каменева він надіслав до Києва телеграму з проханням повідомити, який саме Ульянов увійшов до складу Кримського уряду⁴⁴. Через кілька днів Х. Г. Раковський повідомив Леніну, що до складу уряду ввійшов Дмитро Ілліч.

9 травня до Москви було надіслано телеграму, в якій, зокрема, викладалися найближчі плани уряду: «Опублікували урядову Декларацію в цілому схожу на Вашу. На днях, зібравши фактичні дані про звірства добровольців, скоєних під охороною союзників над мирним населенням, опублікуємо на радіо протест проти минулих дій Антанти і блокади узбережжя, що продовжується. Копію ноти протесту повідомимо негайно. Настійно просимо вжити заходів до встановлення безпосереднього телеграфного зв'язку з Києвом і Москвою. Є крайня необхідність»⁴⁵.

Ця телеграма засвідчила повну відсутність «сепаратистських» тен-

* Позиції Х. Г. Раковського і В. І. Леніна щодо призначення Дибенка не збіглися. Заст. Голови Реввоенради РСФРР Е. М. Скланський писав з цього питання Л. Д. Троцькому: «Раковський пропонує Наркомвоєнмором Крима призначити Дибенка. Володимир Ілліч дещо вагається. ЦК вирішив запитати Вас». Див.: ЦДАРА, ф. 33988, оп. 1, спр. 110, арк. 61.

³⁶ Там же, спр. 2, арк. 40.

³⁷ Там же, арк. 33.

³⁸ Там же, арк. 77.

³⁹ Очерки истории Крымской областной партийной организации.— С. 77.

⁴⁰ Гражданская война 1918—1921. / Под общ. ред. Бубнова, Каменева, Ейдмана.— М., 1928.— Т. 1.— С. 56.

⁴¹ Борьба за Советскую власть в Крыму: Сб. док.— Симферополь, 1961.— Т. 2.— С. 125.

⁴² Ульяновы на Украине: Революционная и общественно-политическая деятельность на Украине и в Крыму (1902—1921 годы).— Киев, 1989.— С. 154.

⁴³ Ульянов Д. И. Очерки разных лет: Воспоминания, переписка, статьи.— М., 1984.— С. 268.

⁴⁴ Владимир Ильич Ленин: Биохроника.— М., 1976.— Т. 7.— С. 165.

⁴⁵ ЦДАЖР у Москві, ф. Р—130, оп. 3, спр. 598, арк. 6.

денцій у Кримського Раднаркому, його підзвітність Раднаркому РСФРР і Української РСР. З короткого звіту про роботу, поданого у телеграмі, чітко видно її зовнішньополітичну, антиантантівську спрямованість.

Декларація, що згадується в телеграмі, була опублікована в газеті «Таврический коммунист» 6 травня 1919 р. Від імені «Тимчасового робітничо-селянського уряду Кримської Радянської Соціалістичної Республіки» її підписали виконуючий обов'язки голови уряду Д. І. Ульянов і члени уряду П. Дибенко, Ю. Гавен, Я. Городецький, С. Вульфсон (Давидов), С. Полонський та І. Назукін⁴⁶. Залишається незрозумілим, чому Декларація не була підписана народними комісарами кримсько-татарської національності.

Декларація, очевидно, була написана за участю Л. Б. Каменєва, який до 6 травня знаходився у Сімферополі. Не пояснюючи причин, Декларація проголосила Крим соціалістичною радянською республікою без згадки про його автономну залежність від РСФРР або УСРР (у протинному разі втрачався б смисл утворення республіки як буфера проти Антанти). Робітничо-селянський уряд Криму заявив про братерський нерозривний зв'язок з радянськими республіками Росії, України і країн Європи. Їхні вороги оголошувалися ворогами радянського Криму до повної перемоги всесвітньої комуністичної революції. У викладеній в Декларації програмі діяльності Кримський уряд насамперед вказував, що в умовах воєнних дій з білогвардійцями, підтримуваними збройними силами Антанти, він «особливу увагу приділить питанням формування Робітничо-Селянської Червоної Армії». Головними завданнями уряду проголошувалися зняття блокади Криму Антантою, створення апарату пролетарської влади, передача засобів виробництва «соціалістичній» державі — націоналізація промисловості та інших галузей господарства, одержавлення заготовок продовольства і торгівлі, конфіскація поміщицьких земель, сприяння колективним і громадським формам обробки землі з метою організації комуністичного виробництва і розподілу, переходу від капіталістичного ладу до комуністичного⁴⁷. Ця економічна платформа Кримського уряду повністю відповідала Програмі РКП(б) — програмі воєнного комунізму, що була прийнята VIII з'їздом партії в березні 1919 р.

Декларація Кримського уряду проголошувала повне рівноправ'я всіх національностей Криму. Жодна з них не згадувалася в декларації і не могла претендувати на керівну роль на півострові. «Кримська республіка» створювалася не як національна, а як територіальна. Програма уряду була викладена і в телеграмі від 9 травня 1919 в Москву, Леніну (копії до Раднаркому в Києв, Будапешт, Мюнхен, Ригу, Мінськ і всім, всім, всім)⁴⁸.

До середини травня 1919 р. були створені і розгорнули роботу наркомати Кримської республіки. В Кримському обласному держархіві зберігається «Наказ № 1» від 9 травня наркома охорони здоров'я і соціального забезпечення Д. І. Ульянова, в якому говорилося: «Цього числа я вступив у виконання обов'язків Народного комісара охорони здоров'я і соціального забезпечення Кримської Радянської Федеративної Республіки»⁴⁹. Слово «федеративна» підкреслювало її рівноправність з іншими радянськими республіками, в тому числі з РСФРР.

Найважливіша роль в уряді належала наркомату воєнних і мор-

⁴⁶ Борьба за Советскую власть в Крыму: Сб. док.—Т. 2.—С. 144—148.

⁴⁷ Там же.—С. 145—146.

⁴⁸ ЦДАЖР у Москві, ф. Р—130, оп. 3, спр. 598, арк. 5.

⁴⁹ Борьба за Советскую власть в Крыму: Сб. док.—Т. 2.—С. 152; ЦДАК, ф. Р—1733, оп. 1, спр. 171, арк. 220. Назва «федеративна» зустрічається у Постанові Кримського Раднаркому про організацію Статистичного бюро, у зверненні останнього до місцевих радянських органів, у наказах № 5 і № 8 наркомздоров'я Д. І. Ульянова і повній назві Артилерійського управління наркомвоєнмора («Известия» Временного Рабоче-крестьянского правительства Крыма и Симферопольского

ських справ, яким керував П. Ю. Дибенко. Частини 1-ї Задніпровської дивізії, які знаходилися в Криму під його командуванням, були перейменовані в «Кримську Червону Армію». Створені в повітах, містах і волостях військомати провели облік і мобілізацію робітників і селян в Кримську Червону Армію. 15 травня було створено Реввоенраду Кримської республіки, перейменовану 5 червня у Реввоенраду Кримської Червоної Армії⁵⁰.

В офіційних документах і декретах Кримська республіка (як і республіка Тавриди в 1918 р.) не називалася автономною. Адже смисл полягав у тому, щоб воєнні дії з антантівськими інтервентами вела незалежна від РСФРР республіка. Однак, щоб запобігти рецидивам місцевого сепаратизму, 28 травня 1919 р. Політбюро ЦК РКП(б) (присутніми були лише Ленін, Каменев і Крестинський) прийняло спеціальне рішення про статус Кримського уряду і Кримського обкому партії. Рішення було таємним, протокол цього засідання Політбюро вперше опублікований у 1989 р. В ньому вказувалося: «Прийнято як директива, що уряд діє на правах губвиконкому, підпорядковуючись ВЦВК і відповідним Наркомам за приналежністю, а обласний партійний комітет прирівнюється до губкому, зв'язаному безпосередньо з ЦК РКП». Згідно з цією директивою керівництво всіма комісаріатами Криму належало відповідним наркомам РСФРР, розпорядження яких були обов'язковими для наркомів Кримської республіки. Кримська Червона Армія, як частина Червоної Армії, підпорядковувалася Південному фронту «на правах дивізії». Ніяких самостійних дій не допускалося⁵¹.

28 травня Політбюро ЦК РКП(б) розглянуло також «Питання про кандидата у голову Кримського уряду» і постановило «направити відкликаного з Казані т. Малютіна»⁵². Однак і цей кандидат з невідомих причин у Криму не з'явився. Неодноразовий розгляд на Політбюро питання про голову Раднаркому Кримської республіки свідчить про прагнення ЦК партії, В. І. Леніна знайти «надійну» людину, яка не припускалася б місцевого сепаратизму і керувалася директивами центру.

Отже, рішення Політбюро ЦК РКП(б) від 28 травня свідчать, що Кримська Радянська Республіка створювалася «зверху», як фіктивне, буферне утворення. В присутності лише трьох чоловік Політбюро прийняло постанову, що понизило статус республіки, виключаючи навіть урізану автономію для Криму. До цієї постанови партійні й радянські органи Кримської республіки підпорядковувалися ЦК КП(б)У і Раднаркому України. 28 травня «трійка» в особі Леніна, Каменева, Крестинського вивела їх з-під цього підпорядкування, включивши до централізованої структури РСФРР. Спроба Києва зберегти Крим у своєму розпорядженні не вдалася.

Про маніпуляції ЦК РКП(б), В. І. Леніна з радянськими республіками, навіть національними, свідчить і ухвалене 28 квітня 1919 р. рішення Політбюро «Про злиття України з Радянською Росією», підкріплене відомою постановою ВЦВК від 1 червня 1919 р. про воєнно-політичний «союз» усіх радянських республік.

Отже, Кримська Радянська Республіка була створена в 1919 р. за вказівкою ЦК РКП(б). Рішення про це приймалося у вузькому колі членів Політбюро на чолі з Леніним. Раднарком Кримської республіки був сформований членом Політбюро Л. Б. Каменевим разом з облас-

Совета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских депутатов.— 1919.— 3, 7 июня; Известия Ялтинского военно-революционного комитета.— 1919.— 14 июня; ЦДАРА, ф. 40705, оп. 1, спр. 39, арк. 2).

⁵⁰ Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопед. довідник.— К., 1987.— С. 294.

⁵¹ Из архивов партии // Известия ЦК КПСС.— 1989.— № 12.— С. 164.

⁵² Там же.— С. 163. Малютин Д. П.— член РКП(б) з 1912 р. З 1918 р.— голова Казанського губвиконкому.

ною партійною «конференцією», а не всекримським з'їздом Рад. Членами цього органу були тільки комуністи, які підпорядковувалися всім директивам ЦК РКП(б). Постанова Політбюро від 28 травня 1919 р. повністю визначила фіктивний характер Кримської республіки, позбавленої навіть автономних прав.

Не обійшлося без «розігрування» кримсько-татарської «карти»: до Раднаркому було допущено кілька кримських татар—комуністів. Кримсько-татарська демократична партія «Мілі-Фірка» повірила у відродження кримської державності, прийняла платформу радянської влади, обіцяла підтримку Кримському Раднаркому і була ним легалізована⁵³.

Створення Кримської республіки в 1919 р. збіглося з посиленням впровадження примітивної політики воєнного комунізму. На відміну від голодної Росії, в неї знайшлося набагато менше приборників на півдні, в тому числі в Криму. Тому влітку 1919 р. Кримська «республіка» (як і всі інші, крім РСФРР) припинила своє існування.

Одержано 27.11.91.

Освещается недемократический, кулуарный процесс создания республики на территории Крыма в 1919 г., показан ее фиктивный, буферный характер.

⁵³ Жизнь национальностей.— 1919.— 28 дек.

О. І. Киян (Кіровоград)

М. П. Драгоманов і російський лібералізм

Розповідається про співробітництво М. П. Драгоманова з журналом «Вестник Европы», що видавався в Петербурзі. Висвітлюється його боротьба за національні й соціальні інтереси українського народу.

Співробітництво М. П. Драгоманова в російських періодичних виданнях ліберального гатунку становить істотну частку його літературно-публіцистичної діяльності і дає багатий матеріал для роздумів над еволюцією його суспільно-політичного світогляду. Звернення до російської журналістики певною мірою було типовим явищем для переважної більшості українських громадських та культурних діячів другої половини XIX ст., які відстоювали національні та соціальні інтереси свого народу в умовах українофобської політики царизму.

Після успішного здійснення буржуазних реформ 60-х рр. російський лібералізм, перетворившись в одну з найбільш впливових політичних течій в країні, перебував у стані ейфорії з приводу блискучого розвитку молодого російського капіталізму і водночас вороже ставився до українського національного руху, навіть до тієї його течії, представники якої висловлювали лояльність щодо існуючих порядків. Ніякі красномовні звернення М. І. Костомарова до російської інтелігенції, що лунали із сторінок петербурзьких журналів, не могли переконати її в об'єктивній необхідності цього руху для широко мусованої серед російського суспільства ідеї «великої і неділимой Росії». Для російського ліберала більш прийнятними були «патріоти» на кшталт великодержавного шовініста і запеклого прихильника «обрусіння» України М. Н. Каткова, які на сторінках «Русского вестника» галасували про «українську небезпеку», або ті з українців, хто намагався втиснути український рух в прокрустове ложе «культурництва».